

HET MERGELLANDSCHAAP EN ZIJN MILIEU

Verleden, heden, toekomst

door H.P.M. Hillegers, Postbus 8, 6267 ZG Cadier en Keer

Inleiding

Wie zich het Zuidlimburgs landschap voor zijn geest haalt, kan zich hierin moeilijk een schapenkudde voorstellen. Dit idee bestaat inderdaad al vrij lang. Zelfs iemand als A. de Wever, die zeer veel over het Zuidlimburgse milieu gepubliceerd heeft in het begin van deze eeuw en al een grote belangstelling aan de dag legde voor verdwijnende volkskultuur in relatie met verdwijnende vegetaties, informeert ons maar pover wanneer hij zegt dat er beweerd wordt dat de 'Herfstschröeforchis (*Spiranthes spiralis*, (L.) Chevall) aan schapenweiden gebonden zou zijn. Daar deze dieren weinig meer geteeld worden, is dit moeilijk na te gaan. In ieder geval werden vroeger de weiden op de krijthellingen door schapen beweide' (De Wever, 1935). Toch heeft De Wever uitvoerig melding gemaakt van het verdwijnen van de heidevelden, maar koppelde dit niet aan het verdwijnen van de schapenkudden (De Wever, z. j.).

Om enige misverstanden uit de weg te ruimen die uit de titel van dit verhaal zouden kunnen voortvloeien, zij opgemerkt dat de term 'Mergellandschaap' pas sinds kort bestaat, dat kritiek hierop gerechtvaardigd is, maar dat de term voorlopig gehandhaafd blijft (vgl. 9). Bedoeld wordt een lokaal landras dat rond 1900 nog blijkens afbeeldingen en orale traditie in kuddeverband in het Mergelland (Zuid-Limburg beneden de lijn Beek-Heerlen) gefokt werd, zeer duidelijk afwijkt in exterieur van het nu alom in Nederland voorkomende Texelse schaap en in een aantal andere eigenschappen afwijkt van andere rassen in Nederland.

Wat het 'milieu' betreft: in dit artikel wordt alleen ingegaan op droge, schrale en onbemeste graslanden, die vegetatiekundig bezien ressorteren onder Festuco-Brometalia (= 'kalkgraslanden') en Nardo-Callunetea (= 'Heide(gras)-landen') syntaxa. Andere vegetaties, die eveneens door schapen beweide werden zoals wegbermen, holle wegen, boomgaarden en akkers na de oogst zijn bewust buiten beschouwing gelaten.

Echter recent onderzoek op diverse fronten heeft het bestaan van schapenhouden in kuddeverband tijdens de vorige eeuw en het begin van deze eeuw in het Mergelland ondubbelzinnig aangetoond.

1. Orale traditie

Door een toeval ontmoette de schrijver in 1971 de waarschijnlijk laatste scheper van het Mergelland, Sjang B., toen 70 jaar, wiens uitgebreide ervaringen op papier gezet zijn (Hillegers, 1978). Uit zijn relaas bleek o.a. dat haast elke nederzetting in het Westelijk Mergelland even na 1900 nog een of twee schepers kende. Blijkens summiere literatuur op dit gebied (Lemmerling, 1971 en 1978; Smeets, 1963) lijkt het onwaarschijnlijk dat de situatie elders in Z.-Limburg anders zou zijn geweest.

2. Toponiemen-onderzoek

Via onderzoek van lokale veldnamen, voorkomend op kadastrale kaarten en topografische kaarten of nog in gebruik bij oudere autochtonen, konden alleen al in het Mergelland minstens 70 heidevelden (droge schraallanden, extensief beweide) gelokaliseerd worden. Hiervan draagt er hoogstens een drietal nog een (heide)schraallandkarakter. Hun grondsoorten variëren sterk (zand, grind, vuursteeneluvium, kleefaarden, mergel en löss of combinaties hiervan), maar kwamen in één opzicht overeen: ze waren droog en relatief schraal (Hillegers, 1980). Door De Molenaar (1978) en Van de Westeringh (1980) werden deze droge schraallanden meer functioneel beschreven.

3. Botanisch onderzoek

Herbaria en florabeschrijvingen uit de periode 1821-1940 (Bory de St. Vincent, 1821; Franquinet, 1838; Dumoulin, 1868; Grégoire, ± 1940 en De Wever, z. j.,

1935 en 1940) vermelden een aantal soorten Hogere Planten, die vegetatiekundig duidelijk aan heiden gebonden zijn. Momenteel zijn deze soorten in het Mergelland uitgestorven, zeldzaam of zeer zeldzaam geworden.

Om te beginnen: Struikhei (*Calluna vulgaris* (L.) Hull), voor 1950 van minstens 68 lokaties ten Z. van de lijn Beek-Heerlen bekend, waarvan er momenteel slechts 17 resten. Van deze laatste groep zijn er slechts 5, waarbij het voortbestaan van de soort, mits een juist beheer wordt toegepast, gegarandeerd zou kunnen worden (Hillegers, 1981). Nog niet gepubliceerd onderzoek maakt het waarschijnlijk dat struikheide zich kan ophouden in een vijftal vegetatie-eenheden in Zuid-Limburg:

1. In het *Agrostietum tenuis* Hueck 1931 em. Arndt 1956, een open grazige vegetatie op betreden plaatsen en langs wegen in o.a. heiden. Voorkomend op kiezel- of zandgrond op de plateau's, zoals bijv. op de Bemelerhei en de Meerssenerhei.

2. In een momenteel nog niet nader aan te duiden syntaxon, dat in elk geval ressorteert onder het Thero-Airion R. Tx. 1951. Bedoeld wordt een bijzonder soortenrijke, structureel opvallende vegetatie van de droge 'kiezelkoppen' der plateauranden in het Maas- en Jekerdal (Bemelen, Cadier en Keer, Kanne).

3. In het *Brachypodio-Sieglingietum* Willems en Blanckenborg 1975, een soortenrijke open vegetatie op mineraalrijkere kiezelgronden gelegen op de hellingen. Goed ontwikkeld in de Maas- en Jekervallei.

4. In het *Genisto piosae-Callunetum* R. Tx. 1937 em. Preising 1953, de voor Nederland typische heidegemeenschap, waarin *Calluna* dominant voorkomt. Afgezien van de Brunsummerhei in het N.O. deel van Z.-Limburg, waar deze associatie nog een uitgestrekt areaal bezet, komen elders in Z.Limburg nog maar snippers voor (bv. op de Vilterheide). Vroeger had deze associatie (De Wever, z. j.) een ruimere verspreiding op de plateauranden en mogelijk ook op het vuursteen-eluvium (De Wever, 1935).

5. In het *Querco roboris-Betuletum* R. Tx. (1930) 1937, maar hiervan een sterk verschraalde vorm, die vegetatiekundig niet beschreven is. Het zijn open hakhoutvegetaties (voornamelijk eiken) die in het verleden beweid werden (vgl. 'Wijsdommen'). Inmiddels verdwenen. In de ondergroei kwam *Calluna* voor. Bekend uit de publicaties van Diemont (1953) en De Wever (z. j.). Momenteel nog herkenbaar in open bossen langs of op de plateauranden (Gronsveld, Hulsberg, Geulhem, Bochholzer heide), maar zeer beperkt van omvang en zonder passend beheer binnen enkele jaren verdwenen.

Gezien het schetsmatige van bovenstaande typering, wordt hier alleen verwezen naar de belangrijkste literatuur: De Wever (z. j.), Diemont en Van de Ven (1953), Diemont en Van de Broek (1965), Willems en Blanckenborg (1975), Westhoff en Den Held (1975), Hennekens en Schaminée (1980). De eigen vegetatieopnamen met *Calluna vulgaris* (totaal 18) zijn wel bestudeerd maar nog niet verwerkt.

Globaal genomen passen de vier genoemde syntaxa binnen de door De Wever (z. j.) onderscheiden 'grasheiden' (1, 2 en 3), echte heiden (3) en bosheiden (4).

Algemeen was en is nog steeds een andere heidesoort: de bezembrem (*Sarothamnus scoparius* (L.) Wimm ex Koch) of 'ginster' in de Z.-Limburgse dialecten, die onder deze naam zowel voorkomt in verschillende toponiemen als in de 'Wijsdommen', i.v.m. het al of niet mogen exploiteren van deze struik voor de fabricage van (huis)bezems. Een parasiet van de bezembrem, de bremraap (*Orobancha rapum-genistae* Thuill.), werd vroeger wel vermeld voor Z.-Limburg, maar komt niet meer voor; een mogelijke aanwijzing dat er ecologische veranderingen hebben plaatsgevonden in het milieu van de bezembrem.

Een andere zeer bekende heidesoort is de jeneverbess (*Juniperus communis* L.), die hier plaatselijk 'wageler' of 'waggelder' genoemd wordt (vgl. Duitse Wacholder). Ondanks het feit dat Westhoff en Den Held (1975) het merkwaardig vinden dat de soort ontbreekt in Z.-Limburg, kwam de jeneverbess tot voor kort wel degelijk voor. Er zijn ons via De Wever (z. j.) vele vroegere standplaatsen bekend en mogelijk op een daarvan nog steeds. Uit vegetatiekundig oogpunt is dit verlies zeer betreurenswaardig, omdat de wijze van begrazing het voorkomen van de soort schijnt te bepalen (Westhoff en Den Held, 1975; Van Leeuwen en Westhoff, 1973). Dat soorten als dennenwolfsklauw (*Lycopodium selago* L.), grote wolfsklauw (*Lycopodium complanatum* L.), wolverlei (*Arnica montana* L.), rozenkransje

(*Antennaria dioica* (L.) Gaertn.), draadrus (*Juncus filiformis* L.), tweehuizige zegge (*Carex dioica* L.), ronde zonnedaauw (*Drosera rotundifolia* L.) en dopheide (*Erica tetralix* L.) volgens opgaven van Dumoulin 1868 en De Wever, z.j. in het Mergelland voorkwamen, zal elke florist die het Z.-Limburg van nu kent wel onwaarschijnlijk voorkomen.

4. Historisch onderzoek 'De Wijsdommen'

Kunstmest maakt heide en schapen overbodig, een - sinds kort - bekende waarheid. Maar weinigen realiseren zich de mate van verschraling die plaats vond voor 1900. De noodzakelijkheid daarvan en de hiermee in verband staande bezorgdheid van onze voorouders om overexploitatie van hun milieu tegen te gaan spreekt heel duidelijk uit de z.g. Wijsdommen, reglementen of voorschriften betreffende het gebruik van gemeenschappelijke gronden (bos, heide of ander schraalland). Ze zijn van diverse 'gemeynten' uit Z.-Limburg bekend en dateren uit de dertiende tot en met de achttiende eeuw (Habets, 1891 en Jaspers, 1969). Uitdrukkelijk wordt steeds beweiding (van schapen is altijd sprake) geregeld of verboden. Dat hiertegen gezondigd werd, zelfs tot in 'de 20e eeuw, behoeft nauwelijks betoog en dat ten gevolge van periodieke (winterperiode), extensieve beweiding de Zuidlimburgse bossen een ander aanzien hadden wat betreft kruid- en struiklaag ligt daarom voor de hand. Bijvoorbeeld dat een wintergroene en sterk bodembedekkende soort als klimop (*Hedera helix* L.), die momenteel enorme oppervlakten bedekt in de Zuidlimburgse bossen, met graagte door schapen gegeten wordt, is door de schrijver gekonstateerd in het Gerendal (deel van de orchideeënproeftuin) en in het bosgedeelte van de Bemelerberg. Ook de oude scheper sprak hiervan (Hillegers, 1978). Na een kort bezoek van schapen in het bos is de humeuze bodem enigszins omgewoeld. Op dit type bodem treft men namelijk de voor onze bossen kenmerkende voorjaarsflora aan (Van Leeuwen in Westhoff c.s., 1973), waarvan het areaal op grond van eigen observaties plaatselijk afneemt. Onderzoek zou moeten uitwijzen of de areaalafname van deze soortengroep, mogelijk ten voordele van de klimop, iets te maken heeft met het uitblijven van deze extensieve vorm van beweiding. Het laatste geldt zeker voor het verdwijnen van de struikheide uit deze verschraalde hakhoutbossen.

5. Vergelijkend kaartonderzoek

Dat Zuidlimburgse bossen structureel veranderen kan ook door chronologisch kaartonderzoek aangetoond worden. De oudste topografische kaart uit 1803 door Tranchot geeft - hoewel het op de legenda vermeld staat - geen 'Hochwald' aan (een bosstructuur met hoge, zware bomen, die een gesloten bladerdak vormen, waarin een goed ontwikkelde struik- of kruidlaag ontbreekt). Momenteel komt dit bostype wel plaatselijk voor. Op de bedoelde kaart staat 'Bos' aangegeven, waarmee 'Mittelwald' bedoeld wordt, een bostype dat momenteel nog veel in Z.-Limburg voorkomt en dat uit een structuur bestaat van hier en daar een grote boom, afgewisseld met struiken en jonge bomen. Dit bostype staat in de bosbouw bekend onder 'hakhout met overstaanders'. Ook vermeldt Tranchot op diverse plekken 'Niederwald' (= hakhoutbos), dat uit struikvormige bomen bestond, die regelmatig gekapt werden en als brandhout, boeren geriefhout of schors (van eiken, voor de leerlooierijen) geëxploiteerd konden worden.

Deze hakhoutcomplexen - waarover in de 'Wijsdommen' regelmatig sprake is - zijn daarom zo interessant dat ze tevens fungeerden als extensieve weidegronden. Dat een soort als 'struikheide' zich juist in deze uiterst verschraalde vegetatie kon handhaven in onze bossen langs de plateauranden tot ± 1940 (Van de Broek en Diemont, 1966) en zelfs tot nu (Hillegers, 1981) kan dan niet als een toeval beschouwd worden.

Om verschillende redenen raakte de exploitatie van hakhout vanaf 1900 in verval: de restanten zijn vervangen door andere houtopstanden of gingen over in een ander bostype. Een samenvattende studie van dit proces ontbreekt nog.

6. Successie in bossen

Ook areaalveranderingen van onze bossen zijn d.m.v. vergelijkende kaartstudie te konstateren:

het bosareaal neemt toe vanaf ± 1800, maar de toename gaat ten koste van schrale graslanden. Spectaculair is in dit verband de successie der vegetaties van de steile dalhelling tussen Margraten en Bemelen en de Zuidelijke Geuldallhellingen tussen Amby en Valkenburg. Voor beide hellingreeksen geldt dat rond 1800 ongeveer 90% beweide schraalland in gebruik hoogstens 10% bebost was, terwijl momenteel de situatie precies andersom ligt. De tussenliggende 'verhoutingsstadia' zijn op andere topografische kaarten weergegeven. Lokaal resteren hier nog snippers van deze schraallandvegetatie met kenmerkende soorten uit kalkgraslanden of heiden. Studie van deze terreinen is van primair belang om althans een gedeelte van deze voormalige en uitgestrekte graasgronden met hun typerende floristische elementen te handhaven voor de toekomst. De eerste pogingen hiertoe zijn al ondernomen: sinds het begin van 1980 grazen Mergellandschappen op het beroemde natuurreservaat de 'Bemelerberg', waarvan sinds de aankoop door Het Limburgs Landschap in 1940 de botanische waarde langzaam maar zeker is gaan dalen (Heimans, 1938; Diemont en Van de Ven, 1953; Van der Lely-van Bommel en Niekerk-Brouwer, 1969; Eppink, 1977; Hennekens en Schaminée, 1980). Ook zijn - sinds kort - kleinere natuurreservaten beschikbaar gesteld voor begrazing door Mergellandschappen: de Gasthuisdelle te Bemelen, beschreven door Van der Weijden (1965) en de Vosgrubbe (deel van de voormalige Ingberheide) in Gulpen, beschreven door De Boer (1976).

7. Verschraling d.m.v. extensieve beweiding

Extensieve beweiding staat als beheersmaatregel voor natuurterreinen momenteel in de volle belangstelling: nadat aanvankelijk verschillende heidevelden weer opnieuw 'bevolkt' werden door schapen (Minkema, 1980) is daarna ook met begrazing door andere huisdieren zoals pony's, geiten en koeien gestart (Oosterveld, 1975, 1977). Over de resultaten zijn nog geen samenvattende studies verricht, maar ze worden theoretisch ondersteund door recente verschralingsexperimenten van Licker (1978) in Drenthe en Willems (1980) in Z.-Limburg. De laatste auteur heeft voor kalkgraslanden onomstotelijk aangetoond dat bij verschraling de soortdiversiteit aanzienlijk toeneemt en hij pleit sterk voor het behoud van de oude landbouwhuisdierrassen, niet uit nostalgie, maar als dringende noodzaak om natuurwetenschappelijke, cultuurhistorische en economische redenen (stelling II uit zijn thesis, 1980). Het is dan ook duidelijk dat Mergellandschappen die in het verleden hun waarde als 'scheppers' en 'instandhouders' van de bijzonder soortenrijke schrale graslanden in Z.-Limburg bewezen hebben, nu worden ingezet om de biologische diversiteit van het restant ervan dat in handen is van natuurterreinen behorende instanties verder te konserveren of - nog liever - in diversiteit uit te breiden.

8. De fok van Mergellandschappen sinds 1972

Met de vastgestelde typebeschrijving die door de oude scheper Sjang B. werd opgesteld (Hillegers, 1978) en door verschillende oude foto's wordt bevestigd (± 20 foto's zijn in het bezit van de schrijver), is een zeer belangrijk deel van de fok bepaald; selectie van de fokdieren berust op deze criteria. De eerste dieren werden in 1972 op Sjangs aanwijzingen in Heeze aangeschaft, waar het centrum voor de terugfok van het Kempische heideschaap gevestigd is. Deze fokkerij heeft destijds o.a. uit de Maasstreek (tussen Sittard en Echt) afkomstige dieren gebruikt als startmateriaal. In de jaren '73 en '74 werden op Sjangs aanwijzingen rammen uitgezocht in het Gerendal (Schin op Geul), waar ook een begin was gemaakt met het fokken van Limburgse heideschappen, waarvan het materiaal deels afkomstig was uit de omgeving, deels uit Heeze. Jammer genoeg is deze fokgroep (Van Bommel, 1963) later opgeheven, maar voor een deel weer terecht gekomen in onze fokgroep. In '75 werd weer op Sjangs aanwijzingen fokmateriaal betrokken uit Rijckholt, gemeente Gronsveld, waar evenals in Eckelrade nog enkele Mergellandschappen met Texels bloed voorkwamen. In hetzelfde jaar werd het restant van de fokgroep uit het Gerendal in onze registratie opgenomen. Momenteel (jan. 1981) zijn 189 dieren geregistreerd, waarvan 77 oaien en een 5-tal dekrammen deelnamen aan de fok. In juli 1979 werd een tweede mijlpaal voor de fokkerij van het Mergellandschaap bereikt: de oprichting van een vereniging die zich volgens haar statuten o.a.

tot doel stelt 'het bevorderen en instandhouden van het Mergellandschaap binnen zijn milieu met als neven doelstelling een of meerdere kudden in het Mergelland'. Een tweede doelstelling was de oprichting van een stamboek, berustend bij de voorzitter van de vereniging, dat behalve uit een logboek en een overzicht bestaat uit voorgedrukte kaarten (vgl. fig. 1 en 2), waarop allerlei bijzonderheden van het individuele fokdier vermeld worden en waarop een beoordeling voorkomt, die door een keurkommissie wordt uitgevoerd. Van elke kaart bestaat een kopie in het bezit van de eigenaar van het schaap. Ook in '79 kregen de contacten tussen de vereniging en een drietal natuurterrein-beherende instanties - met name Het Limburgs Landschap, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten - vaste vorm: de 'Gasthuisdel', een voormalig kalkgrasland, werd toen aan de vereniging ter begrazing aangeboden. Enkele maanden later volgde de 'Bemelerberg' en een deel van de Ingberhei. Konkrete afspraken over het jaar 1981 zijn gemaakt voor een deel van het natuurreservaat 'Het Gerendal'. In totaal zijn ongeveer 15 ha weidegronden, voornamelijk uit schrale graslanden bestaande, in beheer door de vereniging. Bepaalde afspraken regelen de beweiding. Voorts heeft de vereniging de morele steun van de Stichting zeldzame huisdierrassen, die in hun onlangs verschenen boek (Hillegers, 1980) een plaats reserveerde voor het Mergellandschaap.

9. De term Mergellandschaap

Kritiek op deze term is zeker gerechtvaardigd: het is immers zeer onwaarschijnlijk dat dit type kuddeschaap in het verleden beperkt zou zijn geweest tot graslanden, waar kalkhoudende gesteenten (Maastrichts- of Gulpens krijt) aan de oppervlakte komen: deze vegetatie vormde slechts een deel van de weidegronden. Grazige heiden, open bossen, wegbermen, braakliggende gronden ('driessen'), akkers na de oogst e.d. zijn niet per definitie mergel(kalk)houdend. Hetzelfde kan gezegd worden van de term 'Limburg heideschaap': schapen uit het zandgedeelte van Limburg, m.n. uit de Peel en de randen daarvan, zullen vermoedelijk meer 'Kempisch' van karakter zijn geweest, omdat dit gebied in allerlei opzichten meer aansluit bij de Kempen dan bij het heuvelland aan de noordrand van de Ardennen. Misschien was Sjangs term 'kötsjeup' (= kuddeschapen) nog wel het beste, dit ter onderscheiding van 'wèjsjeup' (= weideschapen), een aanduiding die op de eerste, rond 1920 geïmporteerde Texelse schapen slaat. De term 'kötsjeup' is door spelling en uitspraak regionaal bepaald en wijst op een belangrijk verschil t.o.v. andere schaperassen in Z.-Limburg, maar het praktische gebruik in gangbaar Nederlands ligt enigszins moeilijk. Het blijft dus voorlopig 'Mergellandschaap', te meer omdat er al een zekere regionale bekendheid aan gegeven is (Dagblad 'De Nieuwe Limburger' d.d. 1-8-'78, 15-1-1-'80, 15-1-'81; 'Het Limburgs Dagblad' 1-7 en 29-7~80 en de uitzending via R.O.Z. d.d. 16-1-281).

10. Verwantschap met andere rassen

In het werk van Alderson (1978), dat de genetische variabiliteit bepleit van huisdieren in het algemeen en de waarde van zeldzame en uitstervende huisdierrassen bijzonder benadrukt, wordt uitvoerig ingegaan op de genese van dit huisdier en de verwantschap tussen schapenrassen onderling. Het blijkt echter dat zowel van het één als van het ander weinig met zekerheid bekend is; het genetisch onderzoek staat nog in de kinderschoenen en de indeling van schaperassen op grond van verwantschap berust op een fenotypische vergelijking. Dit laatste relateert de nu volgende opmerkingen betreffende de positie van het Mergellandschaap t.o.v. andere Nederlandse of buitenlandse rassen. Een sterke verwantschap met het Kempische heideschaap ligt voor de hand, maar elke leek kan -indien daarop gewezen wordt - beide rassen onderscheiden (Hillegers en Reuten, 1978). Verwantschap met Belgische schapen uit de Voerstreek ligt theoretisch nog meer voor de hand, omdat Z.Limburg in allerlei opzichten meer aansluit bij de noordelijke uitlopers van het Ardennenmassief dan 1,1] de arme zandgronden van de Kempen en de Peel in het noordwesten. Inderdaad zijn door de schrijver en andere leden van onze vereniging schapen waargenomen

in het Belgische grensgebied (Wonck, Welkenraat, Bastogne, Godsdal, Aywaille, Durbuy), die slechts in details afweken van onze Mergellandschappen. Literatuur betreffende Belgische schaperassen schijnt te ontbreken. Van het aangrenzende Duitse gebied zijn geen gegevens bekend.

Enkele waargenomen fenotypische eigenaardigheden wijzen op een mogelijke invloed van andere rassen: bij enkele geregistreerde dieren komen in combinatie de volgende kenmerken voor: (deels) roze spiegel, ongepigmenteerde hoeven en kop en een staart die soms haaruitval vertoont en kaal wordt. Deze eigenschappen typeren het Fries-Zeeuwse melkschaap (Jansen, 1980). Orale traditie spreekt van melkschappen in Z.-Limburg: Sjang B. noemde ze 'pinsjtert' (= pinstaarten), die zeer plaatselijk in Z.-Limburg rond 1910 gehouden werden. De aanduiding 'pinsjtert' houdt ook verband met de Nederlandse benaming 'pijlstaart' voor het melkschaap (Jansen, 1980).

Eenmaal is bij een nakomeling van de uit Rijckholt afkomstige ram een 'kuifje' waargenomen, dat uit een dotje wol op het voorhoofd bestond. Dergelijke, maar dan grotere kuiven komen voor bij Ile de France- en Merinoschappen. Van het laatste ras is bekend dat ze door de Graaf van Mheer in de vorige eeuw geïmporteerd zijn om het lokale schapenbestand te 'verbeteren'. Een foto uit Gronsveld rond 1900 laat enkele dieren zien met dergelijke kuifjes (vgl. foto 1). De merkwaardige voskleurige vlek in de nekbasis die bij veel lammeren aanwezig is en later verdwijnt (vgl. foto 123 in Hillegers en Reuten, 1978) kwam bij een nakomeling van een Mergellandram en een ooi van Lüneburger en Drentse afkomst zeer groot voor en bleek later permanent. Dergelijke donkere schouderpartijen komen ook bij Drentse heideschappen voor (foto's in Clason, 1980), hetgeen, afgezien nog van andere eigenschappen zoals haar, lengte, kopvorm, kop- en pootaftekening, de verwantschap met de andere Nederlandse heiderassen nog eens onderstreept.

Andere fenotypische merkwaardigheden zoals keelmanen (alleen bij een ram uitgesproken ontwikkeld) en kragen (bij diverse dieren van verschillend geslacht) voorkomend bij nu levende dieren zijn ook waarneembaar op een oude foto (vgl. foto 2).

11. Het Mergellandschaap en de toekomst

De tijd schijnt rijp te zijn voor een herlevende belangstelling voor het oude huisdier dat het vegetatiebeeld van N.W.-Europa voor 1900 grotendeels bepaald heeft. De terugkeer van een deel van de stadsbevolking naar het platteland valt samen met de terugkeer van dit dier, dat wat betreft 'schaligheid' hierbij aansluit. Voor deze groep mensen is de productiviteit van hun huisdier in modern-agrarische zin niet van primaire betekenis. Dat naast praktische motieven ook regionale en nostalgische motieven een doorslaggevende rol speelden bij de raskeuze, valt niet te ontkennen. Bij biologen en anderen natuun-minded publiek ontstaat hoe langer hoe sterker een ongerustheid over de verregaande onttakeling van biotopen, zich uitend in een duidelijk waarneembare achteruitgang van de diversiteit aan levensvormen. De oprichting van de Stichting zeldzame huisdierrassen sluit hierbij aan. Schapen kunnen, zoals ze dat in het verleden gedaan hebben, bijdragen tot het herstel en het behoud van deze biotopen. Overheid of semi-overheidinstellingen, die via natuurterreinbeherende instanties de taak van het beheer van diverse biotopen op zich genomen hebben, kunnen met behulp van begrazing door schapen dit beheer realiseren.

Literatuur

- Alderson, L., 1978. The chance to survive. London.
Bakker, J.P., 1978. Some experiments on heathland conservation and regeneration. Phytocoenosis 7, 1/2/3/4, pp. 351-370.
Bakker, J.P., 1979. Beweiding op de Oosterkwelder van Schiermonnikoog. Waddenbulletin 14 (3), pp. 146-156.
Bemmel, A.C.V. van, 1963. Niederländische Heideschafe. Zeitschrift für Säugetierkunde 28 (4).

- Boer, D. de, 1976. Kalkgraslandvegetaties in Zuid-Limburg en aangrenzende gebieden. Doctoraalverslag R.U. Utrecht.
- Bory de St. Vincent, J.B.M.A.G., 1821. Voyage sous terrain, ou description du Plateau de St. Pierre de Maestricht et de ses vastes eryptes. Paris (bibl. Natuurhist. Mus. Maastricht).
- Broek, J.M.M. van den & W.H. Diemont, 1966. Het Savelsbos, bosgezelschappen en bodem (RIVON venhandeling nr. 3). Wageningen.
- Diemont, W.H. & J.H.M. van de Ven, 1953. De kalkgraslanden van Zuid-Limburg. Publicaties van het Natuur Historisch Genootschap VI. Maastricht.
- Dumoulin, L.J.G., 1868. Guide de botaniste dans les environs de Maestricht. Maastricht.
- Dumoulin, L.J.G., z. j. Herbarium-aantekeningen. Nat. Hist. Museum. Maastricht.
- Eppink, J.H.M., 1977. Vegetatiepatronen en soortsgedrag langs de Bemelerberggradient. Doctonaalverslag R.U. Nijmegen.
- Fnanquinet, J.L., 1838. Flore des environs de Maestricht. Manuscript (bibl. Natuurhist. Mus. Maastricht).
- Gregoire, L., z j. Herbarium-aantekeningen. Nat. Hist. Museum. Maastricht.
- Habets, J., 1891. Limburgse Wijsdommen. Den Haag.
- Hennekens, S. & J. Schaminée, 1980. Fenologie van de Bemelerberg. De Levende Natuur 82 (1), pp. 17-27.
- Heimans, J., 1939. De Bemelerberg. Ned. Kruidk. Archief 49, pp. 59-64.
- Hillegers, H.P.M. & B. Reuten, 1978. Het Mergellandschaap. Natuurhistorisch Maandblad 67 (9), pp.121-140.
- Hillegers, H.P.M., 1980. Heidevelden in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 69 (9), pp. 170-182.
- Hillegers, H.P.M., 1980. Het Mergellandschaap. In: A.T. Clason (ned.), Zeldzame huisdierrassen. Zutphen, pp. 114-116.
- Hillegers, H.P.M., 1981. Informatie gevraagd over Struikheide. Natuurhistorisch Maandblad 70 (1), pp. 23-24.
- Jansen, J., 1980. Het Friese schaap. In: A.T. Clason, ned., Zeldzame huisdierrassen, pp. 91-95.
- Jaspers, G., 1969. Wijsdom voor Gronsveld 1766. 'Commissie ofte instructie'. Kontaktblad voor de Gemeente Gronsveld 'Binding' 5e t/m 6e jrg.
- Lemmerling, A., 1971. Heide, benders en historie. Ons heem 20 (5 en 6), pp. 130-142 en 157-159.
- Lemmerling, A., 1978. Oet vreugenjaore (deel I). pp. 49-55.
- Lely-van Bommel, C.M.C. & A.E.A.M. 'van Niekerk-Brouwer, 1969. Een onderzoek naar de vegetatie op de Bemelerberg. Doctoraalverslag R.U. Utrecht.
- Minkema, D., 1980. Waarom moeten zeldzame huisdierrassen bewaard blijven? In: A.T. Clason (red.), Zeldzame huisdierrassen. Zutphen, pp. 13-16.
- Molenaar, J.G. de, 1978. Werkrapport Mergelland. R.I.N. Arnhem-Leersum.
- Oosterveld, P., 1975. Beheer en ontwikkeling van natuureservaten door begrazing. Natuur en Landschap 29, pp. 161-171.
- Oosterveld, P., 1977. Welk bosbeheer heeft wat met natuurbeheer te maken.
- Smeets, A., 1963. De herder en zijn schapen. Ons heem 12 (5-6), pp. 94-95.
- Tnanchot-Kaarten ($\pm$ 1803) en ander kaartmateriaal in de archieven van het Nat. Hist. Museum, het Staatsbosbeheer en de Rijkswaterstaat te Maastricht.
- Westeringh, W. van de, 1980. Schraallanden in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 69 (11), pp.218-221.
- Westhoff, V. et al., 1973. Wilde planten. Deel III. Deventer.
- Westhoff, V. & A.J. den Held, 1975. Plantengemeenschappen in Nederland. Zutphen.
- Weven, A. de, z.j. Herbarium. Aantekeningen Natuurhistorisch Museum Maastricht.
- Weyer, A. de, 1935. De natuur in, naar het Vylenerbosch. Natuurhistorisch Maandblad 30 (12), pp. 123-129.
- Wever, A. de, 1940. *Spiranthes spiralis*. Natuurhistorisch Maandblad 24 (2), p. 28.
- Weijden, H.G. van den, 1965. Rapport, houdende de resultaten van een plantensociologisch onderzoek bij Bemelen. Manuscript. Archief Staatsbosbeheer Maastricht.

Willems, J.H. & E.G. Blanckenborg, 1975. Kalkgraslandvegetaties 'van de St. Pietersberg ten zuiden van Maastnicht. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Reeks XXV, afl. 1.

Willems, J.H., 1980. Limestone grasslands in Northwest Europe. Proefschrift Utrecht.

Foto 1. Deel van de kudde van 'gemengd' bloed. Vermoedelijk Gronsveld' ± 1900. Foto-archief Heemkundemuseum Valkenburg. De drie rechtse koppen met hun 'krulkuiven' vertonen Merinokenmerken. Van een grootgrondbezitter uit Z.-Limburg is bekend dat hij Merino's importeerde ter verbetering van het lokale ras. Het voorste dier lijkt wel wat op een Melkschaap, waarvan bekend is dat ze nog tot ± 1925 op beperkte schaal in Z.-Limburg gehouden werden. De overige dieren - speciaal de kop voor de schort van het vrouwtje - vertonen eigenschappen van Mergellandschappen.

Foto 2. De laatste kudde in het Mergelland. Omgeving Herkenrade 1954. Foto-archief van de schrijver. Vlak na de dood van scheper W. Van de Berg in 1953 uit Herkenrade (op de foto diens zonen) werd zijn kudde opgedoekt. Slechts hier en daar bleven tot in de jaren 70 nog bastaarden over. De middelste schapen op de foto zijn duidelijke Mergellandschappen (smalle kop met vlekken, gebogen neus, lange, niet gespiraliseerde wol, smalle, lange lichaamsbouw). Het dier links voor heeft een 'kraag'. De reciter dieren zijn al deels Texels.

Foto 3. Enige dieren uit de kudde van F. Hellwig. 't Rooth 1947. Foto-archief van de schrijver. De vrouw op de foto is mevr. E. Hellwig-Jongen, die vaak belast werd met het hoeden van de kudde. De afgebeelde dieren vertonen duidelijk Mergelland-eigenschappen. Twee schapen op de voorgrond rechts bezitten kleine 'kuifjes', mogelijk als gevolg van Merino-invloed.

Foto 4. Een deel van dezelfde kudde 10 jaar later. 't Rooth (Gasthuis) 1957. Foto-archief van de schrijver. De kudde van dezelfde eigenaar - de centrale oude vrouw is dezelfde als op foto 3 - weidt nu permanent op de weide van 'Klevarie', een boomgaard ter grootte van enige ha, waarvan de scheper het weiderecht in pacht had. Alleen de twee oudste dieren vertonen nog eigenschappen van het oude landras, de rest is duidelijk Texels.

Foto 5. De laatste scheper van de Graetheide. Beek ± 1935. Foto-archief Streekmuseum Beek. De scheper was Jacobus Vrancken, geboren te Elso in 1873 en overleden te Beek in 1940. De legendarische Graetheide rond 1800 nog een gebied van ± 25 km lang en ± 10 km breed, werd in de vroege Middeleeuwen door koning Swentibold afgestaan aan de bewoners van de omringende dorpen, die gemeenschappelijke rechten ontvingen op dit bos. In de 16e en 17e eeuw degenerereerde het oorspronkelijke bos tot schraalland dat in het begin van de vorige eeuw opgedeeld werd door de omliggende gemeenten, omgezet in kultuurgrond om vervolgens aan stadsuitbreiding (Geleen), gebruiksuitbreiding (DSM en Volvo) en wegeaanleg (E9) ten offer te vallen.

Foto 6. Deel van de kudde van scheper Vrancken. Beek ± 1935. Foto-archief Streekmuseum Beek. De drachtige ooien op de voorgrond laten erg duidelijk de kenmerken zien van Mergellandschappen: een vrij fors schaap met een lange smalle bouw en lange wol zonder krul. De eveneens smalle kop met vlektekening in bruin of zwart heeft een duidelijk gebogen neus.

Foto's 5 en 6 zijn ons welwillend afgestaan door de fam. Jansen te Neerbeek.